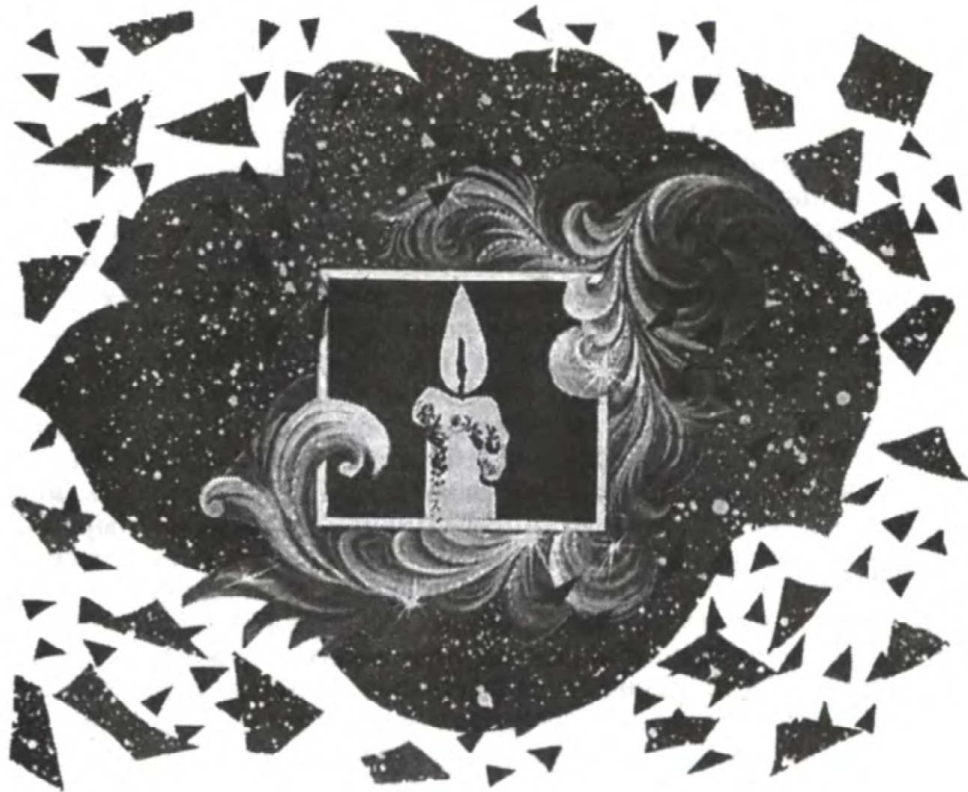

РІЗДВЯНА ЯЛИНКА

ЕСЕ

З англійської переклала Наталка КОШМАНЕНКО

Цього вечора я спостерігав за веселим гуртом дітлахів, які оточили цю гарну німецьку забавку¹, різдвяну ялинку. Деревце встановили посеред великого круглого столу, й воно високо здіймалося над їхніми головами. Безліч свічок сяяли на ялинці, чудово освітлюючи її; тут і там поміж гілок виблискували яскраві іграшки. Там були рожевошкі лялечки, що ховалися за зеленими вітами; справжні годинники (принаймні можна було переводити їхні стрілки й досхочу накручувати механізм) звисали з незліченних гілочок; були там лаковані столики, крісельця, ліжечка, шафки, годинники на постаментах та багато інших предметів домашнього вжитку (чудової роботи, олов'яні, виготовлені у Вулвергемптоні) виглядали з хвої, наче готувалися умеблювати якесь казкове помешкання; були там і веселі широколиці чоловічки, набагато привабливіші за багатьох справжніх чоловіків — але й не дивно, бо варто зняти їм голови, і знайдеш цукровані сливи; скрипки і барабани; бубни, книжки, робочі шкатулки, пуделка з фарбами, коробочки з цукерками, калейдоскопи та ще багато інших коробок; іграшкові прикраси для старших дівчаток, набагато яскравіші, ніж золото й коштовності у дорослих; усяких видів кошички й подушечки для голок; рушниці, мечі й прапорці; чарівниці на зачарованих картонних кружальцях, які ворожили майбутнє; дзиги, пенали для шпильок, перочистки, пляшечки з нюхальною сіллю, листівки, зажими для букетів; справжні фрукти, але наче штучні, бо загорнені у блискучу позлітку; штучні яблука, груші й каштани, з сюрпризом усередині... Одним словом, як захоплено прошепотіла одна гарненька дівчинка поперед мене такому ж гарненькому хлопчикові, своєму найширшому приятелеві, «на ній є усе, й навіть трохи більше». Ялинкові прикраси звисали з гілок, наче казкові плоди, й віддзерка-

¹ Звичай ставити різдвяну ялинку в Англії був запозичений з Німеччини в XIX ст. Перекладено за виданням: A Christmas Carol and Other Christmas Stories by Charles Dickens. — Penguin Books: N. Y., 1984.

лювали зачаровані погляди, спрямовані на ялинку зусбіч,— часом очі, — ся-яли від захвату, заледве було видно над столом, а декілька дітей споглядали це різдвяне диво з боязким зачудуванням, сидючи на руках своїх гарненьких матерів, тіточок, нянечок. Ця барвиста колекція дивовижних забавок дозволяла вповні осягнути принадність чарівного світу дитинства. І я не міг не замислитися про те, як усі дерева, що зростають, і всі річі, які з'являються на землі, набувають дивовижної краси у цей достопамятний час.

Зараз, коли я вдома, наодинці з собою, єдиний, хто в цьому домі ще не спить, мої думки чарівним плином повертаються назад у дитинство, а я їм не думаю їм боронити. Я замислююся над тим, що нам усім найкраще запам'ятовується на гілках різдвяної ялинки з тих юних днів, коли ми ще тільки тягнулися до справжнього життя.

Просто переді мною посеред кімнати з'являється образ ялинки. Ніщо не обмежує розмаху її віт — ні стіни тісної кімнати, ні низька стеля. І, вдивляючись у примарне сяєво її верхівки,— як я помічаю, ця ялинка має одну дивну властивість: вона наче зменшується донизу, ближче до землі,— я зазираю в мої найдавніші спогади про Різдво!

Спершу я знаходжу всі іграшки. Он там, серед зеленого падуба і червоних ягід, Іван-покиван з руками в кишенях — на бік його не перекинеш, а коли покладеш на долівку, довго перекочує з боку на бік своє гладке тіло, аж доки зупиниться й вибалушить на мене свої банькати очі. Він завжди викликав у мене сміх, але десь дуже глибоко в моїй душі чаїлася гостра недовіра до нього. Зовсім близько поруч із ним диявольська табакерка, з якої вискакував демонічний Адвокат у чорному сюртуку з бридкими патлами на голові й червоною розтуленою пелькою — геть нестерпне створіння, але його ніяк не забути, бо часто й несподівано він з'являвся у моїх снах — дуже збільшений у розмірах, вискакував з гігантських табакерок, коли цього аж ніяк не можна було сподіватися. Не забути ніяк і жабу — це вже було пізніше — з чорним наквацьованим ваксою хвостом, бо звідкіля знаття, куди вона може стрибнути; а коли вона, бува, переплигне свічку і приземлиться на чийсь руці з цією своєю плямистою спиною — червоне на зеленому,— то це просто жах. Куди приємнішою була картонна панянка на тій самій гілці — у сукні з блакитного шовку, вона стояла біля підсвічника, наче готуючись до танцю; вона справді була гарна, чого не скажеш про підвішеного на стіні картонного чоловічка-маріонетку, якого смикали за мотузочки. Цей його ніс надавав обличчю такого зловісного виразу, а коли він сплітав ноги на шиї (а робив він це частенько), то ставав просто відразливим — з таким потворою не захочеться лишатися віч-на-віч.

Коли ж ця жахлива Маска вперше глянула на мене? Хто надягнув її і чому я так перелякався, що цей образ став для мене цілою епохою життя? Річ навіть не в самому її вигляді, не була вона аж такою страшною — то, зрештою, була маска блазня. Чому ж її флегматичні риси виявилися такими нестерпними для мене? Вочевидь, не тому, що за нею ховалося чиєсь обличчя. Щоб сховатися, досить і насунутого на лоба дашка; і хоча у той час насунутий дашок — то теж було для мене занадто, все ж це не стало б таким абсолютно неприйнятним, як маска. Чи, може, річ у застиглоті її рис? Обличчя ляльки теж було нерухомим, але ж її я не боявся. Можливо, ця непорушна й застигла личина, що затуляє справжнє обличчя, збудила в моїй сполоханій душі якісь невиразні здогади і страх перед тією всеохоплюючою зміною, яка повинна торкнутися кожного обличчя і зробити його нерухомим? Ніщо не могло примирити мене з маскою. Ані барабанщики, що меланхолійно барабанили, варто покрутити ручку; ані цілий полк солдатів разом з беззвучним полковим оркестром, які виймалися з коробки, один за одним вставлялися у спеціальний механізм і, керовані важелями, що їх зводиш і розводиш, наче ручки ножиць, шикувалися й марширували; ані бабуся, виготовлена з дроту й обгорткового паперу, яка нарізала пиріг для двох малюків,— ніщо впродовж довгого часу не могло мене заспокоїти. Жодного задоволення не отримав я ні від того, що мені показали маску і я переконався, що вона виготовлена з паперу, ні від того, що її десь замкнули і запевнили, що її ніхто не одягатиме. Однієї тільки згадки про це застигле обличчя, самого лише знаття про її існування було досить, аби прокинутись посеред ночі, обливаючись потом, вголос жахаючись: «О Боже, це вона! Це маска!»

Я ніколи не запитував себе, з чого міг бути зроблений добрий старий ослик з кошиками, притороченими до боків,— аж ось і він! Пригадую, його шкурка була наче справжня на дотик. А великий чорний кінь із червоними яблуками по всьому тілу — на цього коня я міг навіть сідати верхи. Мені ніколи не спадало на думку поцікавитися, що привело його до такого дивного стану, і навіть не доводилося замислюватися, що такого коня заледве чи побачиш у Ньюмаркеті. Поруч з ним були ще чотири безбарвні коники, які впрягалися у візок із сиром; їх можна було випрягати і заводити у стайню під піаніно. Здається, замість хвостів вони мали смужки старого хутра, такі ж смужки замінювали їм гриви, і стояли вони на патичках, а не на ногах. Звичайно, вони виглядали інакше, коли були принесені додому як різдвяний подарунок. Тоді з ними все було гаразд, їхні боки не були безцеремонно пробиті цвяшками, аби трималася зброя... Пам'ятаю деркотіння тріщалки на коліщатах, зробленої — я з'ясував це сам — з пір'яних зубочисток і дроту; пам'ятаю маленького акробата в одній сорочині на дерев'яному патикові, який то видряпувався вгору, то спускався додолу головою вниз — я завжди вважав його трохи недоумкуватим, хоча й добродушним; пригадую і підвісну драбинку, прикрашену мініатюрними дзвіночками,— її маленькі дощинки з червоного дерева хилиталися й розгойдувалися одна над одною, і на кожній був інший малюнок — то було велике диво й надзвичайна втіха.

А ляльковий будиночок! Ляльковий будиночок, який не належав мені, але яким я часто грався, приходячи в гості. Будівля парламенту не викликає у мене й половини того захвату, що цей облицьований каменем дім зі справжніми зашкленними вікнами, ганками, зі справжнісіньким балконом і такою густою зеленню на ньому, якої сьогодні й не побачиш ніде, хіба що на морських курортах... Та де там, то лише бліда подоба того балкону! І хоча будиночок відкривався одразу весь, цілим фасадом (мушу визнати, це було прикро, оскільки демонструвало фіктивність сходів), та можна було одразу ж поставити фасад на місце і знову вірити в його справжність. Всередині будиночка було три окремі кімнати — вітальня і спальня, обидві вишукано вмебльовані, але найкращою була кухня, з незвично м'якими щипцями та кочергою для каміна, з широким вибором крихітного кухонного начиння — яка там була чудова мініатюрна грілка! — і олов'яним кухарем, котрий, стоячи боком, завжди збирався смажити дві рибини. І яку ж насолоду я відчував, уявно готуючись поласувати на вишуканому бенкеті, де на крихітних дерев'яних тарелях красувалися міцно приклеєні до них муляжі всіляких делікатесів — шинки, печені індики з якимсь зеленим гарніром, схожим, пригадую, на мох! Чи можуть усі товариства тверезості наших днів, разом узяті, подарувати те блаженство чаєпиття, яке я пережив, смакуючи то чаєм, то соком з лялькового блакитного посуду, який справді міг утримувати рідину (пригадую, вона наливалася з маленької дерев'яної діжечки і мала присмак сірників). І хоча маленькими щипцями для цукру неможливо було користуватися, бо їхні половинки зачіпалися одна за одну й безцільно теліпалися, наче руки у Пі'єро, яке це мало значення? І якщо я одного разу заверещав, наче отруєний, перелякавши вишукане товариство тим, що проковтнув крихітну чайну ложечку, випадково упущену в гарячий чай,— я нітрохи не постраждав, хіба що настрашився.

Нижче на гілках ялинки, поруч з мініатюрною косаркою та садівничим приладдям, дедалі частіше трапляються книжки. Спочатку тоненькі, але їх багато, і всі в напрочуд гарних палітурках, червоногарячих та зелених. Які жирненькі літери для першого знайомства! «А був Стрільцем, і влучив у жабу». Звичайно, влучив! Крім того, літера А була ананасом, і залишається ним по цей день. Вона була багатьма чудовими речами у той час, ця А, так само як і більшість її друзів,— окрім хіба що літери Х, такої обмеженої, що я й не знав, чи означає вона щось, окрім Ксеркса і Ксантипи¹, чи У, якій судилося бути яхтою або ярдом, а також Z, приреченої назавжди залишитися зеброю або зигзагом. Та ось уже сама ялинка змінюється, перетворюється на бобову стеблину — ту саму чудесну бобову стеблину, що нею дереться вгору Джек до хати велетня! О, ці ша-

¹ Англійська літера «Х» вимовляється як «кс». В англійській мові з неї починаються лише кілька слів.

іноді цікаві двоголові велетні, оно вони снують гілками ялинки з піднятими вгору ломаками, чатуючи на лицарів та дам, аби було чим пообідати, й тягнуть бідолашних за коси до себе додому... І тут з'являється Джек — втілення шляхетності, зі своїм чарівним мечем і черевиками-скороходами! Коли я отак вдвляюся в нього, то знову поринаю в давні роздуми з приводу того, чи цих Джеків було багато (у що я особисто несхильний вірити), а чи був достоту сам-один справжній адмірал Джек, який і здійснив усі ті подвиги, що йому приписують.

Різдяній порі пасує багрянець плащика Червоної Шапочки — ось ялинка перетворюється на ліс, яким вона простує з кошиком у руці.

Отак прийшла вона до мене одного Святвечора, і я дізнався про жорстокість і підступність цього лицемірного вовка, який з'їв її бабусю, та це не погамувало його апетиту, й тоді він з'їв саму Червону Шапочку, спершу так дико пожартувавши з приводу своїх зубів. Вона була моїм першим коханням. Я відчував, що, якби міг одружитися з нею, то зазнав би найвищого блаженства. Але це було неможливо; тож не залишалось нічого іншого, як пильнувати вовка з Ноевого ковчега і ставити його останнім, як чудовисько, яке належить всіляко принижувати. О, дивовижний Ноїв ковчег! Спущений на воду у ванні, він не виявляв добрих морехідних якостей, тварин треба було запихати всередину через дах, і доводилося добряче їх потрусити, перш ніж це вдавалось; коли ж нарешті цю марудну справу було завершено, вони починали випадати з дверей, що ледь трималися на дротяному засуві... Та хіба це могло мати якесь значення? Адже там була пречудова муха, а також у кілька разів більший за неї слон, там був жучок-сонечко й метелик — бездоганні витвори! А чого вартий гусак з такими маленькими лапками, що йому важко було тримати рівновагу, і він мав звичай падати вперед, збиваючи з ніг усе твариняче царство! А сам Ной і його родина з прищелепуватим виразом на обличчях, схожих на товкачки, якими спресовують тютюн у цибуху! Хіба забути, як чудово чіплявся за мізинець леопард і як хвости більших тварин поступово перетворювалися на обсмикані віхтики ниток...

Цитьмо! Ми знову в лісі, й хтось там сидить на дереві — не Робін Гуд, і не Валентин¹, і не Жовтий Гном (і він, і всі чудеса матінки Банч якось лишилися поза моєю увагою), а східний цар у тюрбані, з шаблею, що виблискує золотом. О Аллах — навіть двоє царів, другий виглядає з-за плеча першого! А під деревом лежить, простягнувшись на траві у весь зріст, вугільно-чорний велетень — він спить, широко розкинувшись, а голова його спочиває на колінах жінки. Поруч бачу скляну скриню, що зачиняється на чотири замки з іскристої сталі, — тут він тримає свою полонянку, коли прокидається. А на поясі у нього, мені це добре видно, висять чотири ключі! Жінка подає знаки царям на дереві, й вони нечутно злазять долі... Це — дивовижний світ арабських ночей.

Тут усі звичні речі враз стають для мене незвичними й замороженими. Усі лампи — чарівними, всі каблучки — талісманами. Звичайні горщики для квітів повні скарбів, що ледь присипані землею згори; дерева ростуть для того, аби сховати у своїй гушавині Алі Бабу; біфштекси слід кидати в Алмазну долину, де коштовне каміння може прилипнути до них, а коли орли схоплять м'ясо і понесуть у свої гнізда, торговці своїм горланням відлякають птахів і заберуть діаманти. Торти печуться за рецептом візирогого сина, який став кондитером, після того як у самій спідній білизні посидів під брамою Дамаска. Кожний швець — то Мустафа, для якого за іграшку наново зшити людину, що була четвертована, й задля цієї роботи його приводять у потайне місце з зав'язаними очима.

Кожне залізне кільце в кам'яній брилі — вхід до печери, й варто лише почекаати, як з'явиться чаклун, розведе вогонь і почне магічне дійство, внаслідок якого здригнеться земля. Усі фініки вирости на тій самій пальмі, що й той нездалий фінік, кісточкою з якого купець вибив око невидимому синові джина. Всі оливки мають стосунок до тих самих оливок, з приводу яких хлопець чинив уявний суд над торговцем-шахраєм, а Повелитель усіх правовірних його підслухав; усі яблука нагадують те яблуко, що (разом із двома іншими) було куплене в султанового садівника за три цехіна й відібране у дитини високим

¹ Валентин — один з героїв комедії В. Шекспіра «Два веронці». Він стає ватажком ватаги лісових розбійників.

чорним рабом. Усі собаки видаються тим самим псом,— насправді перетвореним на пса чоловіком,— який вистрибував на шинквас булочника і клав лапу на фальшиві монети. Рис нагадує про ті рисові зернятка, що ними давилася жажлива жінка-вампірниця, сита після своїх нічних бенкетів на цвинтарі. Мій власний коник-гойдалка,— ось він, з виверненими назовні ніздрями, які свідчать про шляхетну кров,— мусив мати кілочок у горлі, за допомогою якого він міг би одного дня відлетіти зі мною, як відлетів дерев'яний кінь із перським принцом на очах у всіх придворних його батька. Так, відблиски цього чарівного світу — на кожній прикрасі, що звисає з нижніх гілок моєї різдвяної ялинки. Холодного, темного зимового ранку я прокидаюся на світанку, крізь обмерзлу шибку видно, як сіється сніг, і я чую голос Дінарзати: «Сестро, сестро, якщо ти ще не спиш, благаю — покажи історію про юного володаря чорних островів!» І Шахразада відповідає: «Якщо мій повелитель Султан дозволить мені прожити ще один день, сестрице, я не лише докажу цю історію, але й розповім ще цікавішу». Тоді великодушний Султан іде геть, не віддавши наказу про страту, і ми всі троє полегшено зітхаємо.

На цьому рівні ялинки починають з'являтися скоцюрблені поміж гілками жаккі нічні видіння — може, це наслідок переїдання індики, чи пудингу, чи солодкого пирога, чи виплоди розбурханої фантазії, в якій змішалися Робінзон Крузо на своєму безлюдному острові, Філіп Кворл¹ у товаристві мавп, Сендфорд і Мертон з містером Барлоу², матінка Банч і Маска; чи, можливо, річ у порушенні травлення вкупі з вразливою уявою та надуживанням ліками. Ці видіння настільки невиразні й туманні, що навіть не знаю, чому вони такі моторошні,— але вони справді моторошні. Я можу лише розрізнити безмежну кількість позбавлених форми речей, наче причеплених до величезного механізму на кшталт того, який зводив і розводив шерехи моїх солдатиків, і ці речі то наближаються до моїх очей, то відступають на незмірну віддаль. Найгірше, коли наближаються. Поруч із цими видіннями стоять спогади про неймовірно довгі зимові ночі; про те, як мене відсиляли рано до ліжка в покарання за якісь дрібні провини; як прокидався через дві години з відчуттям, наче проспав дві доби поспіль у беспорядній зневірі, що ранок колись таки настане, з гнітючим тягарем каяття.

Та ось перед моїм зором постає знадлиий ряд маленьких лампочок, чудодійно завислих над сценою, а за ним величезна зелена завіса. Калатає дзвіночок — чарівний дзвіночок, який і досі звучить у моїх вухах не так, як усі інші дзвіночки,— і починає грати музика, серед гамору голосів, серед пахощів помаранчевої шкірки й лампової олії. Невдовзі магічний дзвіночок дає команду спинити музику, велика зелена завіса велично розсувається, і починається вистава! Відданий пес на ім'я Монтаргіс мстить за смерть свого господаря, підступно вбитого на полюванні³, кумедний Селянин з червоним носом і в дуже маленькому капелюсі, якого я, шойно побачивши, раз і назавжди визнав своїм другом (думаю, він був слугою чи конюхом у сільському заїзді, але ж скільки років минуло відтоді, як ми з ним зустрічалися!), зауважує, що цей собака вміє винюшити правду; і ця чудернацька метафора, свіжа й невинна, до кінця моїх днів житиме в пам'яті як неперевершений взірць гумору. Чи, заливаючись гіркими слізьми, дивлюсь на бідолашну Джейн Шор, усю в білому, з розпущеним каштановим волоссям, яка блукає вулицями, знемагаючи від голоду; чи про Джорджа Барнвела⁴, що убив свого дядька,— найкращого дядька, якого тільки можна уявити собі,— й так тяжко кається у своєму злочині, що просто неможливо йому не пробачити. Та я швидко заспокоююсь, бо починається пантоміма — дивовижне явище! Клоунів вистрілюють із гармат, і вони летять у велику люстру — справжній феєрверк! Ар-

¹ Філіп Кворл — герой повісті «Самітник», що вийшла в світ 1727 р. Подібно до Робінзона Крузо, Ф. Кворл живе на безлюдному острові. Йому прислужує мавпа, яку він приручив.

² Сендфорд, Мертон, містер Барлоу — персонажі роману англійського письменника Томаса Дея (1748 — 1789) «Сендфорд і Мертон».

³ Цей сюжет ліг в основу кількох популярних мелодрам, які побутували на англійській сцені протягом 30 — 40-х рр. XIX ст.

⁴ Джордж Барнвел — герой трагедії англійського драматурга Джорджа Лілло (1693 — 1793) «Купець, або Історія Джорджа Барнвела».

лекіни, з ніг до голови вкриті справжнією золотою лускою, вигинаються й виблискують, наче дивовижні риби. Панталоне (гадаю, порівняння його з моїм дідусем не буде вважатися непоштивим щодо останнього) запихає до кишені розпечену кочергу і кричить: «Хто-небудь, рятуйте!» чи звинувачує Клоуна у дрібному злодійстві: «А що я казав, це ти вкрав!» Світ, у якому Будь-що здатне легко й невимушено перетворитися на Все Що Завгодно, й для цього не треба нічого, крім уяви... Затим стається перше зіткнення з нудьгою повсякдення — відчуття, яке часто повторювалося в подальшому житті,— коли наступного дня не можеш повернутися до похмурого світу буднів, коли хочеш назавжди лишитися в святі, яке відійшло, коли палко закохуєшся в маленьку Фею з її чарівною паличкою і прагнеш отримати разом з нею її безсмертність. О маленька Феє, ти вертаєшся знову й знов у багатьох подобах, часто з'являєшся переді мною, коли мій погляд блукає гілками різдвяної ялинки, та жодного разу не затримуєшся...

Ще один спогад із цього світу втіхи — домашній ляльковий театр. Оце ж і він — звична авансцена: парадно вбрані дами в ложах — і всі пов'язані з цим приготування — клей, фарба, смола, акварелі... Демонструється «Міллер та його люди»¹ або «Єлизавета, чи Сибірське заслання»². Незважаючи на деякі прикрі похибки і провали (зокрема, нічим не виправдану схильність поважного Кельмара, а також деяких інших персонажів підкошуватися й ледь не падати в найбільш хвилюючих сценах драми), пречудовий світ образів захоплює, стає таким всеосяжним і всепоглинаючим, що значно нижче на гілках моєї ялинки я помічаю вже справжні театри, темні й брудні вдень — але вони теж чарують мене, бо прикрашені отими давніми враженнями, наче найсвіжішими гірляндами найдивовижніших квітів!

Але тихше! Заграли різдвяні музики, перервавши мій дитячий сон. Що це за образи з'являються на моїй ялинці під супровід різдвяних мелодій? Ці образи прийшли до мене задовго до всього іншого й сприймалися цілком окремо від усього іншого — ось вони скупчуються довкола мого ліжечка. Ангел, що розмовляє з пастухами в полі; мандрівні мудреці зі зведеними до неба очима, що йдуть за зіркою; дитятко на снізі; хлопчина в просторому храмі, що розмовляє зі статечними чоловіками; зосереджений юнак з делікатним і вродливим обличчям, який за руку підводить з ложа померлу дівчину; і знову повернення до життя, цього разу вдовиного сина біля міської брами; гурт людей, що не можуть протовпитися до світлиці, де він сидить, і, знявши дах, на мотузках спускають туди ліжко з хворим; а ось під час бурі він іде по воді до човна; і знову він — на морському березі промовляє до великого натовпу; ось він з дитиною на коліні, оточений іншими дітлахами; а ось повертає зір сліпому, дар мови німому, слух глухому, здоров'я хворому, тілесну міць паралітикові, дарує знання неосвіченому; ось помирає на хресті під вартою озброєних вояків, і настає кромішня п'ятьма, і земля починає двигітати, і лише один голос чути: «Пробачте їм, бо не відають, що творять!»

Безліч асоціацій і досі викликають у мене нижні, густіші гілки різдвяної ялинки. Шкільні підручники згорнені; Овідій і Вергілій мовчать; десь далеко відійшли сухі й недоречні задачі з потрійного правила; більше не розігруються вистави за Теренцієм і Плавтом на імпровізованій сцені з нагромаджених парт і лав, усіх як одна обдертих, порізаних і заляпаних чорнилом; битки для крикету, стовпчики воріт і підкинені вгору м'ячі, запах столоченої трави і у вечірньому повітрі стихшені вигуки глядачів... Ялинка все ще свіжа, все ще святкова. І якщо я вже не приїжджати додому на Різдво, то це (дякую Тобі, Господи) робитимуть інші дівчатка й хлопчики, поки існуватиме світ. Оно вони танцюють і граються довкола моєї ялинки — Боже, благослови їх! Їм весело, і моє серце також танцює й тішиться.

І я таки вертаюсь додому на Різдво. Усі ми так робимо, чи принаймні мусимо робити. Усі ми вертаємося додому, чи повинні вертатися, на короткі свята (зрештою, чим довші, тим краще) з великої школи, де ми безупинно

¹ «Міллер та його люди» — двоактова драма. Вперше поставлена 1822 р., вона тридцять років користувалася популярністю серед англійської публіки.

² «Єлизавета, чи Сибірське заслання» — драма за популярною повістю французького письменника С. Коттена.

працюємо біля своїх грифельних дощок,— вертаємося, аби трохи перепочити і дати перепочити іншим. Саме час згадати про відвідини — ми можемо по-линути куди нам заманеться, можемо побувати там, де ніколи досі не були; відірвемо погляд від нашої ялинки й зануримося в зимовий пейзаж.

Отож, зимова картина. О, скільки таких видовищ навіює різдвяна ялинка! Низинами, де стеляться тумани, болотами й трясовинами, через високі гори, холодні вершини яких затуляють зірки, й похмурі улоговини, оточені непролазними хащами, а далі широкими полонинами пролягає наш шлях. Нарешті опиняємося на широкій під'їзній алеї, і нас огортає раптова тиша. Торкаємося дзвінка на брамі, й морозяне повітря прорізає глухий, трохи моторошний звук. Брама розчахується, й ось ми вже наближаємося до великого будинку. Все яскравішим стає мерехтливе світло, що лине з його вікон; густі дерева, здається, урочисто розступаються, даючи нам дорогу. Час від часу зляканий заєць вибігає на стежку; чи далекий тупіт оленячих копит на замерзлому ґрунті на мить перерве тишу. Можливо, саме зараз олені дивляться на нас з-за кущів своїми сторожкими очима, схожими на замерзлі росинки на листі; але вони німують, і німота панує тут скрізь. Тим часом світла стає все більше, дерева й далі розступаються перед нами й одразу ж змикаються за нашими спинами, наче перекиваючи шлях для відступу; і ось ми заходимо до будинку.

Здається, запах смажених каштанів та інших приємних речей оточує мене весь час, поки довкола різдвяного вогню розповідаються зимові історії — про привидів чи якісь ще більш неймовірні оповідки, і я навіть не рухаюся, хіба що непомітно присуваюся трохи ближче до каміна... Втім, не відволікатимусь. Отже, ви заходите всередину будинку, і це старий будинок, де в численних великих камінах дрова горять на старовинних решітках у вигляді собак, а з обшитих дубом стін зловісно звисають портрети (що з деякими з них пов'язані не менш зловісні легенди). Уявіть собі, що ви — знатний добродій зрілого віку, і після бучної вечері, де, крім господаря і господині, було повно гостей,— події-бо відбуваються саме різдвяної пори,— йдете відпочивати до своєї кімнати. Це вельми старовинна кімната, обвішана гобеленами. Над каміном висить портрет лицаря в зеленому — і цей портрет вам чимось не подобається. Великі чорні перекриття під стелею, велике чорне ліжко, підтримуване великими чорними фігурами, які, здається, злізли з надгробних плит у старій баронській усипальниці в парку й зумисне прийшли до цієї кімнати. Але ви — не забобонна людина й не переймаєтеся цим. Отож ви відпускаєте слугу, зачиняєте двері і, вдягнувши халат, сідаєте перед вогнем, розмірковуючи про різні речі. І ось, нарешті, ви лягаєте спати. Але заснути ніяк не можете. Крутитесь ви й вертитеся, а сон ніяк не йде. В каміні догорають вуглини, наповнюючи кімнату мерехтливим і примарним світлом. Ви нічого не можете з собою вдіяти, і раз по раз позираєте з-під покривала то на чорні фігури, то на зловісного лицаря в зеленому. У тремтливому світлі вони, здається, то наближаються, то віддаляються, і це відчуття — хоч вас аж ніяк не назвеш забобонною людиною — вельми неприємне. Отож ви починаєте нервуватися — й нервуетесь дедалі дужче й дужче. «Це просто безглуздя, але я не можу цього витримати, — нарешті вирішуєте ви. — Треба збудити когось, сказати, що мені стало погано». І щойно ви збираєтесь зробити так, як раптом відчиняються двері й до кімнати заходить молода жінка, смертельно бліда, з довгим світлим волоссям. Вона наче пропливає до каміна і, заломлюючи руки, сідає у крісло, що його ви там залишили. Ви звертаєте увагу, що її одяг мокрий. Язик прилипає вам до піднебіння, й ви не можете розтулити рота; однак це не заважає вам уважно роздивлятися гостю. Отже, одяг її мокрий, довге волосся заляпане баговинням; сукня зшита за модою двохсотрічної давності, а на поясі у неї висить в'язка іржавих ключів. Отак вона сидить, а ви не можете навіть знепритомніти — таке сильне враження вона на вас справила. Минає трохи часу, і вона підводиться, пробує своїми іржавими ключами всі замки у кімнаті, та жоден не підходить. Тоді вона втуплюється у портрет лицаря в зеленому і промовляє низьким та жакним голосом: «Олені знають правду!» Потому вона знову заломлює руки і, минаючи ліжко, виходить з кімнати. Ви похапцем накидаєте халат, хапаете пістоля (зброю ви завжди берете з собою,

вирушаючи кудись) і кидаєтесь услід, та двері виявляються замкненими. Ви повертаєте ключа, відчиняєте їх і виглядаєте в морок галереї — ніде жодної душі. Виходите з кімнати, пробуєте знайти слугу, та безуспішно. До самого світанку ходите ви галереєю, тоді повертаєтеся до своєї порожньої кімнати і засинаєте мертвим сном. Будить вас слуга (якого вночі жодні привиди не турбували) і яскраве сонце. За сніданком ви ледве можете щось проковтнути, і вся компанія звертає увагу на ваш хирявий вигляд. Після сніданку господар показує вам свій будинок, і ви підводите його до портрета лицаря в зеленому. Тоді все й з'ясовується. Той лицар спокусив молоду й дуже вродливу економку, яка працювала в цій родині, й та економка втопилася у ставку, і тіло її знайшли лише з часом — коли олені відмовилися пити воду з того ставка. Ходять чутки, що відтоді вона опівночі блукає будинком (але заходить найчастіше до тієї кімнати, де звичайно спав лицар у зеленому), пробуючи відмикати старі замки своїми іржавими ключами. Тут ви й розповідаєте господареві про те, що бачили вночі; тінь пробігає обличчям господаря і він благає, аби це лишилося між вами, і ви погоджуєтесь... Така ось пригода. Між іншим, усе це — чиста правда. Достеменно так усе й було з одним поважним добродієм, який зараз уже помер, але протягом свого життя він не раз розповідав цю історію багатьом шанованим людям.

І знову й знов старовинні будинки з лункими галереями, з розкішно умебльованими похмурими спальнями, з давно забитими таємничими флігелями, де можна блукати, відчуваючи приємний холодок у грудях, і стикатися з безліччю привидів... Втім,— варто, мабуть, зауважити це,— всі ці історії зводяться до кількох типів, оскільки привиди не надто схильні до оригінальності й ідуть зазвичай второваною стежкою. Приміром, з'ясовується, що в якійсь кімнаті, розташованій у старовинному будинку, де колись давно наклав на себе руки якийсь поганий лорд, чи баронет, чи титулований лицар, чи інший шляхетний вельможа, з кількох мостин у підлозі ніяк не витравлюється кривава пляма. Вже власник будинку і так і сяк її вишкрібав, і батько його свого часу тер-відтирав, і дідусь перед тим чистив-вчищував, і прадідусь намагався вивести сильною кислотою — нічого не помагало. Пляма залишається такою самою, анітрохи не червонішою й не блідішою, не більшою й не меншою. Чи, скажімо, історії про інші будинки, де є такі таємничі двері, що, хоч як би їх зачиняв, завжди відчиняються, чи — скільки б не відчиняв, самі зачиняються; будинки, де можна почути загадкове скрипіння прядки чи стукіт молотка, або кроки, або плач, або зітхання, або цокання кінських копит, або дзвін ланцюга. Чи історія про годинник, який, коли глава сім'ї має померти, б'є опівночі тринадцять разів; чи про примарний чорний екіпаж, що з'являється біля будинку, віщуючи смерть, — незадовго перед цією сумною подією хтось обов'язково бачить, як він непорушно стоїть перед центральною брамою на каретному дворі. Або ще історія про те, як леді Мері відвідувала великий занедбаний маєток на півночі Шотландії. Стомлена довгою подорожжю, вона рано пішла спати, а наступного ранку простодушно сказала під час сніданку: «Як дивно — в такому глухому місці, й такі бучні вечірки: ще й о такій пізній порі! І чому ви мені нічого не сказали до того, як я пішла спати?» Усі здивовано запитали леді Мері: що, власне, вона має на увазі? Тоді леді Мері відповіла: «Та що ж, всю ніч карети під'їжджали й під'їжджали до тераси, саме під моїми вікнами!» Тут господар будинку сильно зблід, і так само зблідла його дружина, а Чарлз Макдудл зробив леді Мері знак, щоб вона не говорила більше ані слова, й за столом запанувала мовчанка. Після сніданку Чарлз Макдудл розповів леді Мері, що віддавна в цій сім'ї отакий шум екіпажів на терасі є передвісником смерті. І справді, через два місяці господиня маєтку померла. А леді Мері, яка була фрейліною при дворі, потім часто розповідала цю історію королеві Шарлотті; кажуть, старий король при цьому завжди перепитував: «Про що це ви? Прошу? А, знову про привидів... Це все вигадки, немає ніяких привидів...» І ніколи не стомлювався повторювати це, аж поки йшов спати.

Чи така історія, яка трапилася з паном Н., приятелем пана О., якого більшість присутніх знає. Коли він ще хлопцем вчився в коледжі, то мав близького друга. Й уклали вони з цим другом таку угоду: якщо можливо таке, щоб ду-

ша після відокремлення від тіла повернулася на землю, то нехай той із них, хто помре першим, з'явиться до другого. Минув час, і Н. зовсім забув про цю угоду; обидва юнаки досягли успіху в житті, та шляхи їхні розійшлися. Минуло багато років, і якимось, мандруючи Північною Англією, пан Н. зупинився на ніч у заїжджому дворі в Йоркширі. Підвівшись вночі з ліжка, він раптом побачив у місячному світлі постать, яка, спираючись на бюрко біля вікна, пильно вдивлялася в нього, — і пізнав свого старого друга з коледжу! Він звернувся до нього на ім'я, і привид відповів пошепки, але дуже виразно: «Не підходь до мене близько. Я мертвий. Я тут, аби виконати свою обіцянку. Я з'явився з іншого світу, але не можу розкривати його таємниць!» І після цього з'ява почала бліднути, танути в місячному світлі, аж поки розчинилася у ньому остаточно.

Або ще розповідають про доньку першого мешканця мальовничого будинку часів Єлизавети — у цих краях усі знають цей будинок. Чи чули ви про неї? Невже ні? То слухайте: якимось літнього вечора, коли сонце вже схилялося додолу, пішла вона в садок збирати квіти. Була вона гарна і зовсім молода, щойно виповнилося їй сімнадцять. То пішла вона, і раптом прибігає, злякана, до свого батька, й каже: «О таточку, я щойно зустрілася сама з собою!» Він пригорнув її і почав заспокоювати — мовляв, це лише виплід уяви. «О, ні, — заперечила вона. — Я зустрілася з собою на широкій стежці, й та друга я була бліда й збирала зів'ялі квіти, і я повернула голову, й побачила ці квіти в своїх руках!» Цієї ночі дівчина померла, але образ, який явився їй, як кажуть, існує в будинку й понині, віщуючи нещастя.

А от пригода, яка сталася з дядьком моєї братової. Якимось погідного літнього вечора, коли сонце сідало за обрій, він вертався додому верхи й на зарослій стежці поблизу свого будинку побачив чоловіка, який раптом наче виріс просто перед ним. «Чого це цей чоловік у плащі стоїть тут? Чи він хоче, щоб я його переїхав?» — здивувався він. Проте постать стояла непорушно. Стримавши своє здивування, він стишив ходу й поїхав уперед. Коли він був уже так близько, що майже міг доторкнутися до чоловіка стременом, кінь раптом схарапудився, незнайомець плавно відступив у зарості, і зробив це в дивний і незвичний спосіб — задки й, здавалося, не ступаючи ногами, а потому зник. «Боже мій, це ж мій брат Гаррі з Бомбея!» — вигукнув дядько моєї братової, приострожив коня, який незрозуміло чому був увесь змирений, і, страшенно заінтригований усім цим, якнайшвидше помчав додому. Підїхавши до будинку, він знову побачив, як у великі скляні двері вітальні заходить той самий чоловік. Кинувши повіді слугі, дядько моєї братової поспішив до вітальні. Там сиділа його сестра, й більше не було нікого. «Еліс, де мій кузен Гаррі?» — «Твій кузен Гаррі, Джоне?» «Так. З Бомбея. Я щойно зустрів його по дорозі, а оце зараз бачив, як він заходив сюди». Та у вітальні, окрім них, не було жодної душі, а в цю годину і хвилину, як з'ясувалося згодом, його кузен помер в Індії...

А чи доводилося вам чути історію про те, як одній вельми розсудливій старій панні, яка дожила до дев'яноста дев'яти років і до останніх своїх днів зберігала тверезий розум, явився Сирітка? Цю історію часто розповідають неправильно, але я розкажу, як усе було насправді, оскільки це, по суті, наш рідний переказ, бо та панна була нашою родичкою. Отже, коли їй було близько сорока років і вона все ще залишалася напрочуд гарною жінкою (її коханий помер молодим, от чому вона так і не вийшла заміж, хоча отримувала багато пропозицій), вона переїхала жити в Кент, де її брат, індійський купець, придбав будинок. Існувала легенда, що колись цей маєток був довіреною власністю одного чоловіка, опікуна малого хлопця, справжнього спадкоємця. Та сам опікун був наступним спадкоємцем, і він жорстоко катував хлопця, аж поки той помер від страшних тортур. Але стара панна нічого цього не знала. Дехто розповідає, нібито в її спальні була клітка, в якій опікун звичайно тримав хлопчика. Але це не так, насправді то була комірчина. І от пішла вона спати, і вночі ніякого переполоху не вчинила, хоч що там було, а коли вранці до неї зайшла покоївка, спокійним голосом запитала її: «Хто той гарненький, з вигляду недоглянутий хлопчина, що цілу ніч визирив з комірчини?» У відповідь покоївка пронизливо заверещала й вибігла з кімнати. Стару панну це здивувало й вразило, але, будиши жінкою виняткової сили духу, вона вдяглася, спустилася сходами вниз і пішла до свого брата. «Волтере, — сказала вона йо-

му,— цілу ніч мені не давав спати гарненький, з вигляду недоглянутий хлопчина, який весь час визирав з комірчини в моїй кімнаті, а я ту комірчину не могла відчинити. Це, певно, в нього такі пустощі». «Боюся, що ні, Шарлотто,— відповів брат. — То був Сирітка, легенда цього будинку. Що він робив?» «Він нечутно відчиняв двері й заглядав,— розповіла вона. — Часом робив крок чи два до кімнати. Коли я озивалася до нього, щоб якось заохотити, він здригався, задкував і, не перестаючи тремтіти, зачиняв двері». «Комірчина не має сполучення з жодною частиною будинку, Шарлотто,— сказав брат. — А її двері забиті». І це був незаперечний факт. Він закликав двох теслярів, які до полудня морочилися з дверима, аби відчинити їх. Обстеживши комірчину ізсередини, стара панна мусила погодитися з тим, що таки справді бачила Сирітку. Але це ще не вся історія, далі починається її сумна й жахлива частина. Річ у тім, що Сирітка приходив по черзі до трьох синів брата, і діти один за одним помирили. Кожен із них, перед тим як захворіти,— а саме дванадцятьма годинами раніше,— вертався додому розпашілий і розповідав: о мамусю, я грався під отим дубом і на отому лузі з дивним хлопчиком — таким гарненьким, з вигляду недоглянутим; він був дуже несміливий і робив мені знаки! З власного жахливого досвіду батьки вже знали, що то був Сирітка і що їхній дитині, яку Сирітка обрав собі за товариша в іграх, лишилося жити недовго...

Скільки їх, отих готичних замків, де, сидячи самотиною, чекаєш, що от-от з'явиться привид! Вас заводять до кімнати, яка має відносно привітний вигляд — у каміні потріскує вогонь, кидаючи мерехтливі тіні на глухі стіни. Та ось хазяїн заїжджого двору і його гарненька донька йдуть геть, підкинувши свіжі дрова в камін і накривши на маленькому столі вечерю — холодне смажене курча, хліб, виноград, бутель старого рейнського вина,— і почуття самотності огортає вас. Грюкіт дверей, що зачиняються за їхніми спинами, довго відбивається луною, наче зловісні перекоти грому. І тоді в короткі години ночі ми осягаємо таємничу суть явищ надприродного світу... Скільки їх, таємничих німецьких студентів, у чиєму товаристві присуваєшся ближче до вогню, а очі школярика, що сидить у кутку, стають все круглішими, і коли раптом поривом вітру відчиняються двері, він злітає з маленького ослінчика, на якому був примостився... Безліч таких вражень, таких яскравих образів — на нашій різдвяній ялинці в усій своїй красі, бувають цвітом майже на самому вершечку й соковитими плодами схиляють додолу нижні гілки.

Серед іграшок і прикрас, які з'явилися на ялинці пізніше,— часто менш значущих, пов'язаних із не такими чіткими враженнями,— нехай завжди будуть забавки, що викликають асоціації зі старими добрими різдвяними святами, коли уночі м'яко ллється музика й звучать старі мелодії, вічні й незмінні! Й хоч би як опосіли вас у різдвяну пору мирські турботи, нехай залишаються незмінними у вашій пам'яті добрі постаті з дитинства. Кожен світлий образ і кожен спогад, що його приносить із собою ця пора, освітлений сяєвом яскравої зірки, яка зійшла над убогим вертепом,— нехай осяває ця зірка увесь християнський світ! Моя різдвяна ялинко, твої нижні віти такі ж таємничі, як завжди,— не зникай, дай мені поглянути на тебе ще раз. Є прогалини між твоїми гілками; звідси колись зоріли й посміхалися мені очі, які я любив; тепер їх тут нема. Але дивлюся вище й бачу воскресіння померлої дівчини й удовиноного сина; Господь милосердний! І якщо час сховається від мене, поринувши углиб, у твою невидиму частину, то я, сивоголовий дідусь, зможу принаймні прихилити якесь дитяче серце до цього образу, оживляючи його дитячою довірою та щирістю сприйняття.

Зараз довкола ялинки — веселощі й розваги, танці й співи. Всі тішаються. Нехай завжди будуть по-дитячому невинними й радісними забави під вітами різдвяної ялинки, яка ніколи не відкидає похмурих тіней! Та ось образ її розчиняється, і я чую тихенький шепіт, що долинає з її віт: «Це — в ім'я законів любові й добра, всепрощення і співчуття. Це — в пам'ять про Мене!»

